

Izena, izana

Nombre e identidad

Nom e identité

Name and identity

RUIZ URRESTARAZU, Manu
Euskaltzaindiaren Arabako ordezkaria

Sarrera data: 2012-02-21

Onartze data: 2012-07-16

Euskera. 2011, 56, 3. 523-538. Bilbo
ISSN 0210-1564

Mendeetan zehar, euskarak Araban izenetan iraun du; leku eta landare izenetan batez ere, Euskal izen horien bitartez, Araba euskalduna izan dela agerian dugu. Horra hor Gasteiz hiria: XII. mendean Antso VI.ak Gasteizi Victoria izena ematen dionean, bertakoek Bitoria ahoskatzen dute euskaldunak zirelako. Araba osoa ere euskal izenen sorta ederraren jabea da eta izen horietan euskararen hitzen bilakaera ikus dezakegu.

Hitz-gakoak: Arabako izenak, historia; toponimia, fitonimia, hizkuntzen harremanak, euskararen iraupena.

Durante siglos, en Álava, el euskera ha perdurado en los nombres; sobre todo en los nombres de la flora y los topónimos. A través de estos nombres vascos queda constancia de que Álava ha sido euskaldun. Como ejemplo la ciudad de Gasteiz: cuando en el siglo XII Sancho VI da a Gasteiz el nombre de Victoria, los lugareños lo pronunciarán Bitoria, debido a que son euskaldunes. Toda Álava es dueña de un gran patrimonio de nombres euskaldunes y es mediante esos nombres que queda reflejada la progresión de los nombres vascos.

Palabras clave: nombres de Álava, historia, toponimia, fitonimia; relaciones entre lenguas, perduración del euskera.

En Alava la langue basque a survécu dans les noms pendant des siècles, surtout dans les domaines de la flore et de la toponymie. Ces noms basques ont fait que l'Alava est resté basque. Prenons pour exemple la ville de Gasteiz : lorsqu'au XIIème siècle Sanche VI donna à Gasteiz le nom de Victoria, les habitants du lieu étant basques le prononcèrent Bitoria. La province d'Alava possède un riche patrimoine de noms basques et c'est grâce à ces noms que l'on peut observer la progression des noms basques.

Mots-clés : noms d'Alava, histoire, toponymie, phytonymie, relations entre langues, survie de la langue basque

In Araba (Álava) down the centuries Basque has survived in names; in the names of places and flora, in particular. These Basque names confirm that Araba has been Basque. The city of Gasteiz is an example of this: in the 12th century King Sancho VI gave Gasteiz the name Victoria, which the local people pronounced Bitoria, because they were Basque speakers. The whole of Araba is also the owner of a beautiful collection of Basque names which bear witness to the evolution of Basque words.

Keywords: Araba names, history, toponymy, phytonymy, relations between languages, conservation of Basque.

«*Haec est Victoria quae vincit*». Garaipenaz garaipen, honela dio Gasteiz hiriko armarrak. Egia esan, Victoria honek ez zuen luzaro iraun. XII. mendean gaude, 1181ean, Nafarroako errege jakintsua den Antso VI.ak Gasteiz deitzen zen herriari hiri gutuna ematen dio eta honekin batera nafar erregeak hiri berri hori Nafarroako erresumaren gotorleku sendo bihurtu nahi du eta sendotasun horren aurrekari gisa Victoria izen baikorrarekin bataiatzen du Lautada mendebaldeko honetan hegi estrategikoan kokatzen zen Gasteiz herri zaharra.

Victoria horrek ez zuen bide luzerik egingo. Ez bakarrik Historiari bagagozkio, hemeretzi urteren buruan arestian bataiatutako hiri berria Gaztelako Alfontso VIII.ak bereganatzen duelako, baina baita ere, eta erresumak erresuma, Victoria izen ozen hori bataiatze garaitik bertatik hemengo euskaldunen ahotan soinu aldutzen delako, itxura gotor hura, Victoria, guztiz arinduz, Bitoria eginez.

Dakigunez, euskaldunek atzo arte, beste hizkuntzetan trebezia lortu arte bederen, horrelako *-ct-* latin soinu horiek *-t-* egiten zituzten eta Victoria hanpatsu hura Bitoria xaloe emango ziguten betiko. Euskalduna zen Bitoria hori herritarren ahoskeratik eskribauen idazkietara pasatuko zen gero, usadio arruntaren poderioz.

Horrela, Erdi Aroan bertan, Gaztelako errege zen Johan II.ak XV. mendean, 1431n, Bitoriako hiriari ziutate titulua ematen dion dokumentuan hiriaren izena Vitoria forman agertzen da, *-c-* gabe baina *-v-*z, sorreraren etimologiari so eginez, ahoskera *-b-*rekin egingo bazen ere. Harrezkero gaurdaino mantendu zaigu idazkera hibrido hori, euskarazko ahoskera onartuz, grafian *V-* mantendu arren (orduko beste dokumentutan *B-*z ere agertzen da Bitoria; dakigunez, hemengo euskaldun eta gaztelaniadunei hitz bat *V-*z edo *B-*z hastea ahoskatzeko orduan berdina zaie).

Araba ere, neurri handi batean, Gasteizko ispiluan ikus genezake. Gasteizi zein Arabari euskara pol-pol zerien aspaldidanik. Orduko jario oparo hura, erromantzeen zabalkundearekin batera, pil-pil umil batetan bilakatu zen, mendez mendeko mintzo lehorte luzearen ondorioz.

Baina pil-pilean arituz ere, euskararen ura ez zen Araban pausatu, gelditu, ez zen agortzera iritsi. Guganaino mantenduko zen Araban euskara, zokoratutako euskaldun multzo batzuei esker.

Arabako hego-ekialdean eta hego-mendebaldean erromantzeen sorrera -sarrera gertatzen da eta sortutako erromantze berri horiek latinaren erreleboa hartzen dute. Administrazioak, Nafarroan zein Gaztelan, hizkuntzaren soroa erromantzeen ildotik goldatuko du eta euskararen muga, pausoz pauso eta mendez mende, estutzen joango da.

Baina, zorionez, euskara hemen ez zen airean desegin; lurrean finkatu zen, toki-izenetan, dokumentuen erreferentzia askotan eta lurraldean bizi ziren pertsonen esaldi zenbaitetan. Hor- hemen jauzika agertzen da euskara edonon.

Hizkuntza baten aztarna adierazgarria toponimian aurkitzen dugu sarritan eta Arabako eremu nagusiaren testigantza toponimikoak euskararen presentzia zaharrarenaz hitz egiten digu.

Landareak, beren aldetik, gizartearekiko aitzindari eta garaikide izaten dira, giza bizitzarako behar-beharrezkoak. Landararik gabe gizakirik ez. Horregatik fitonimia edo landare izenak kultura baten ondorioak dira.

Euskararen presentziaren lekukotasunaz hitz egiterakoan toponimia eta fitonimia argigarri suertatzen dira maiz. Adibide esanguratsua ematearren, Euskaltzaindiak 1989an argitaratutako Gerardo López de Guereñu Galarragaren *Toponimia Alavesa, seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses* obra handian agertzen diren herrien izenen artean, landaredi baten euskal izena daramatenak emango genituzke orain, lehenengo aipamenaren antzinakotasunetik sailkatuz:

- Lixarzo (864)
- Bagoeta (925)
- Artazaha (Foronda) (1025)
- Artazaha (Lacozmonte) (1025)
- Ascarzaha (1025)
- Bahaeltu (1025)
- Elhorriaga (1025)
- Elorzahea (1025)
- Elhossu (1025)
- Hameçaha (Asparrena) (1025)

Hameçaha (Zuia) (1025)
 Harizavalleta (1025)
 Hillardui (1025)
 Hillarrazaha (1025)
 Lucu (1025)
 Ocariz (1025)
 Otazaha (Foronda) (1025)
 Otazu (1025)
 Zuazu (Donemiliaga) (1025)
 Zuhazola (1025)
 Zuhazu (Ganboa) (1025)
 Zuhazu (Gasteiz) (1025)
 Gorostiza (1067)
 Ozeta (1071)
 Iraza (1085)
 Arispaldizaca (1095)
 Aguinaga (1114)
 Urrecha (1138)
 Basabe (1175)
 Madaria (1199)
 Arechaga (1257)
 Çuaçu (Kuartango) (1257)
 Çumelçu (1257)
 Esquibi (1257)
 Oyardo (1257)
 Sarria (1257)
 Uñçaa (1257)

Herri horiek denek euskal izena daramate eta Araba osoan zehar barreiatzen dira.

Erdarazko landare izena zeramatenak ere baziren Araban, batez ere Gaztela izango zen aldera kokatzen zirenak; hala nola:

Pinedo (805)
 Salceto (873)

Alcedo (975)
 Frasceneta (1025)
 Bernedo (1257) edo Verrnedo (1292)
 Fayoeta (1257)

Aurreneko lau horiek Gaubea eta Lantaron eskualdeetan daude, mende-baldean. Bernedok, aldiz, nafar erromantzeko kutsua darama, Altzu, Al-tzaia edo Altzeta izango zen euskaraz eta Ega ibaiaren ondoko hiri hori Bernedo izenarekin bataiatzen dutenean Nafarroako erresumakoa zen oraindik. Fayoetaren kasua, Urizaharraren ondoan, gure gaurko Pagoetarena alegia, hizkuntzaren aldetik zalantzakoa da; hor ikusten dugun «fayo» izen hori latinezko *Fagus*-tik dator noski, euskarazko *fago*, *bago* eta *pag*o bezala, baina Araban arruntean aurkitzen dugun euskal toponimiaren erara *bago* edo *pag*o emango zuen, Mendialde horretan *bago* seguru asko, hor daukagu oraindik, inguruan gertu, Bagatza izeneko mendi amankomuna; «fayo»-k erromantzea dirudi («fayo» Asturietan, «faye» Frantzian, «faig» Katalunian).

Pentsa genezakeenez, erromantzeko mintzairak mende dezente izan ziren Araban euskarari guardia egiten, ezker-eskuin, euskarari gerria estutzeko zorian. Hala ere, euskararen mehetzea Araban astiro joan zen eta Arabako iparraldean eta baita Lautada eta Mendialde eskualdeetan ere mende askotan zehar lirain eta giharrez mantenduko zen euskara, gaztelania nagusitu arte. Bilakaera hori hor dago Historian; XX. mendera arte heltzen da prozesu hori, euskararen aldeko ahaleginak gorpuzten eta ofizialtzen diren arte.

Hala ere, toponimo asko eta fitonimo nahiko guganaino mantendu dira, lekuei itsatsita edo hiztunen hitz jarioan.

Landare izen batzuk luzaro gorde dira euskaraz Arabako eskualdeetan: horien artetik *hagin*, *ametz*, *zume* edo *zumaka* eta *ote* edo *otaka* adibidetzat hartuko ditugu, azken mendeetan erdaldundutako eremuetan euskal testigu iraunkor zaizkigulako.

Hagina lehen. Gure arbolen artean hagina dugu bizi luzeenetariko, Errioxako olibondoarekin batera. Aiaratik hasi, hor daukagu Aginaga he-

rria, eta Ega inguruko mendietaraino zabaltzen dena, *hagin* izena *hagin* arbola bezain bizi mantentzen delarik.

Ametza gero. Haritzaren bikario hau, ametza, Gorbeia inguruan, Elgea-Urkilako maldetan, Izkin eta Gaubeako Artzenan zabalduta dago, lur hareatsu higatuetan bereziki. Artzenako ameztiak kentzen baditugu (han ametzari «roble» deitzen diote-eta) beste toki guztietan ametz izena ezagutzen dute, ahoskatze diferenteekin noski. Mendialdeko inguruan ametz izena itxuraldatu dute zerbait eta XX. mendean jadanik «almez» esaten zioten arbola honi, beharbada «el ame(t)z»-etik hartuta. Zuia eta inguru horretan ametzaz gain (Ametzaga herria eta Ametzola mendia hor daude), mendebaldeko *tokor* hitza erabiltzen da gaur ametz arbolari deitzeko, *tokorno* aldaerapean, agian eta euskararen eremuan bageunde *-no* atzizkiak tokor izenari txiki, heldu gabe edo antzeko zerbait gehitzen diolarik.

Ibarrondo eta lur hezeetan *Salix* generoa arrunta da. *Salix* izenetik datoz euskarazko *sahats* hitza eta horren aldaerak eta baita erdarazko «salce» eta gero «sauce» izenak ere. Euskal Herriko mendebaldean «Salcedo» izena eta deitura aspalditik daude barneratuta. Euskarazko toponimian Saratsu eta Sagatseta (1025ean Sagassaheta) herriak daude Trebiñun eta Saratxo Amurrio ondoan eta Saratsaga, Saratxaga, Sarasketa, Sarastuia barreatuta daude istinga inguru askotan. Sahatsaren sinonimoak *zuma* eta *mihimen* dira eta biak agertzen dira Araban, Aiaratik Kanpezuraino: Mimentza, Mimentzaga, Mimenduia, Mimintza, Miminduia, Mimitzaeta. Agian sahatsei deitzeko *zume* edo *zuma* izenetan sortutako toponimoak izango dira Araban gehien agertzen direnak eta erdarazko solasetan ere noizbehinka entzuten ditugunak: «las zumas». Zumaka, zumaren aldaera, Gasteizen bertan geldituko zen Zumakera toki-izen mistoan.

Ote eta otaka. Otorala deitura poetikoa Arabako deituren artean erakar-garrienerarikoa da, itxurosoa. Pagadipeko Araban edonon agertzen eta ikusten da otaka. Otaka izenarekin ezagutzen da *Ulex spp.* landare multzoa Araban, erdaraz hitz egiterakoan ere. Hain sartuta dago izen hori, ze orain urte batzuk Barrongo herriko batek hango mendietan nonahi agertzen den *Genista hispanica* L. landarea nolakoa zen azaltzeko hauxe esan zuen: «es como una otaquilla». Barrongo hiztun harentzat otaka hitza eta izaera ta-

maina horretako landareen artean erreferentzia nagusia zen, euskara Lacozone inguru hartan aspaldi galduta edo galdukotzat izan arren.

Belaunez belaun, euskal toponimiak jantzi polit eta iraunkorrez bezitu zituen Arabako lurralde zabala eta haren haran menditsu asko. Hori ikusteko adibide batzuk azalduko ditugu orain.

Mendialdea hartuko dugu lekuko. Goiko lur horrek, Gasteizko Mendietako tontorrek eta Iturrieta-Entziako pagadiak iparraldetik eta Toloñoko harkaitzen sistemak hegoaldetik bildutako eskualde horrek ordoki, haran eta ibar ederrak gordetzen ditu eta haien erliebean euskal toki-izen argigariak azken mendeetako izkribuetan eta baita gaurko herritarren deskribapenetan ere aurkitzen ditugu, batzuetan euskal izen horiek zerbait aldatuta bizi arren.

Lagrango lurretako iparraldean eta Trebiñu konterriko mugan, Lañu, Basauri eta Obekuriko herri trebiñuarrekin batera Lagrango hiriak osatzen dituen lau mendi komunitateak daude, Erdi Arotik hona heldu zaizkigunak, lauak Arabako lurraldean, Lagran izanik komunitate horien burua, aipatutako lau herriren artean hiri bakarra Lagran da-eta. Villaverde herri arabarra ere mendi komunitate horien kidea da, Lagran hiriko barrutian aurkitzen delako. Lau mendi komunitateak hauek dira: Jaunden (Lañurekin), Artekozila (Basaurirekin), Intuzpea-Ameztuia (Basaurirekin) eta Erramutza (Basauri eta Obekurirekin).

Mendi amankomun horiek beren osotasunean mantentzeko mendien mugak bisitatzen ziren aldiz aldi. Mugak egoki deskribatzeko izen adierazgarriez bataiatzen ziren usu, segituan ikusiko dugunez.

Adibidez adibide, 1760an (ekainaren 14an) Jaundengo mugetako bisitatik ateratzen ditugunak: Vagacederra (Bagatzederra), Bujeta, la cubalza (Lakubaltza), la cogurria (Lakugorria), la coluna (Lakuiluna), Christaran, Goicogana eta Goycogana (Goikogana). Lañu herria Lañu eta Laño formetan agertzen da XVIII.eko dokumentu horretan. Dagoeneko ikusten dugu eskribauaren edo herritarren euskararekiko zalantzak hasten direla.

XVII. mendean euskarazko izenak errotuagoak agertzen ziren. 1647ko ekainaren 30ean eta uztailaren 1ean Artekozilako mugetara egindako ikus-

ketatik hartzen ditugun izenak: Artia (Artea), Zornosteguietalaqua eta laguna de Zornosteyeta (Zornoztegieta lakua), Biolanda, fuente de Guipuzturri (Giputziturri), Lañusabela (1725erako la anisabela idatziko dute eta gaur Lanisabela diote), lacucusolo (Lakukosolo), Bialdapeta (orain Valdiápeta esaten dute), Lezeta (gaur Lécetas), Zapatarana, Acharvina (Atxarvina), Azpiligorta.

Intuzpea-Ameztuia zeritzan mendian (Intuzpea hori Antuspia bihurtu zuten gero) eta egun berean (1647ko uztailaren 1ean) egindako mugen deskribapenean izen hauek ikus ditzakegu: Martinnarria (Martíñarria), Baxauribidea, menditua, Larrasoleta.

Azkenean eta laugarren mankomunitatean, Erramutza delakoan (Ramutza esaten dute gaur), 1735ean (maiatzaren 31n) muga ikustalditik izen hauek ateratzen ditugu: Rottarana (Errotarana), Abadesolo (1920rako Abadesolo eta Abaisolo, gaur Abaisolo), fuente de Turrizarana (Iturritzarana).

Lehen Artekozila mendian ikusi dugun Bujeta toponimotik aparte, bada-go oraindik Lagrango beste mendi batean Bujumendia leku izena; mendi horretan bertan Goikozabala bat aipatzen da 1671n (gaurko Huecozabala delakoa). Buju hori da Arabako hegoaldean ezpelari deitzeko erabiltzen zen izena (horra hor Bujanda). Ekialde eta iparralderago, aldiz, Ezpeleta toki-izena Kanpezuko Durruman, Musitun eta Aramaioko Arexolan aurkitzen dugu.

Lagrandik Izkira igaroko gara orain. Izki inguru honek misterio antzeko zerbait gordetzen du, bere izen laburretik hasita. Mapari begiratzen badiogu, Izki irla bat dirudi, Araba osoan herrietatik, populazioarengandik, irilatue-na, isolatuena, urrunduen. Isolamendu hori dela-eta Izki Naturak nahiko naturala ematen du eta hori izan zen arrazoiren bat Izki Natur Parkea deklaratzeko. Hala ere, gizonak, zentzu orokorrean (gizon eta emakume), Izki goitik behera eta aspalditik zeharkatu du. Handik ibili eta hura erabili egin ditu gizonak, berak zuzen edo beraren ganaduen bitartez. Gizakiek Izki erabili eta ustiatu dute modu askotan eta aspaldian.

Izki aldeko euskaldunek aztarna toponimikoa utzi ziguten hango mendi eta basoetan. Mapan kokatuta, ezkerretik eskuinera, sartaldetik sortaldera,

hiru mendi komunitate topatzen ditugu Izkin: Axkorri, Ezkerran eta Iratzagorria.

Axkorritik hasita eta 1688. urteko mugarritze batean, honako toki-izenak irakurtzen ditugu: Arasolua (Arasolua, Axkorri, Ezkerran eta Trebiñuko Bosturia mendi komunitateak bereizten zituen hirimugakoa), Mitxilarra, Gazteluaran, Sarrussa (Sarrutza?, Zarrutza?), Pradozuia (Pradozuria 1846an).

Ezkerrango mendietan 1569an egindako mugen bisitatik ateratako toki-izenak: Barregibea, Belabea, Iturrigaiztua (Iturrigaiztoa), Larrautia edo Larragurena, Sarruchostea (Sarrutzostea?, Zarrutzostea?), Sarruchia (Sarrutxua?, Zarrutxua?), Padurazuria (lehengo Pradozuia edo Pradozuria noski), Orimendiostea, Belaustegigana, Zorroztarri, Mandazaibidea (gaur Mandazibidia deritzate), Durrutegieta, Berroztegieta, Urgazi, Arrugaça (Arrugatza), Eskibileta, Mendiokelu, Landaluzea, Katamendi, Katamendizorrotz, Usteça (Ustetza), Laquandur (Lakuandur, orain Lakanduz edo Alkanduz esaten diote, lehengo esanahi garbia «laku andur», «laku ziztrin» hura estalduz; beharbada hor *-qu-*ren grafiak lagunduko zuen Lakuandurretik Lakandur lehen eta Lakanduzera gero pasatzeko), Arlarangorri, Mendizorrotz, Aretxandia, Arangatx, Arathegieta eta Arateyeta (Latayeta 1757an, Lataeta gaur), Zubibihurtua, Sagarnabarra, Errekagatxa, Sanctasolua, Sanchogochina (Santxogotxina gaixoak Salsacochina eman du sasi-erdarazko bilakaeran), Kintarabidea.

Azkenean eta Izki mendietako koroa toponimikoa biribiltzeko Iratzagorria mendi komunitatea dago. Egungo egunean lehengo iratza gorri hori oihan eginda, haritz, ametz, pago, urki, haltz eta bestez berez zuhaiztuta. Mendi honetako toponimoak 1757ko mugarriketa batetik hartzen ditugu: Errecacaskan (Errecagasgaña 1707an, berez Errekagatxgaña; Errekagatxa edo Rekatatxa erreka toponimoak bizirik dirau), Galzarra (Galtzarra), Acharabitana (Atxarabitana, gaur Txarabitana), Lezetea, Sagarmingorri, Ipurtica (Ipurtika), Quimisugaña (Kimisugaña), Madurazurieta, Larrineta (gaur Larraneta), Chinquirringaina (Txinkirringaina), Pasadazarra, Ategorria, Solaluzea, Alzandicomadura (Altzandikomadura), Piparduya (Piparduia), Lezaguibel (Lezagibel), Otegui (Otegi), Anzargaray (Antzargarai),

Larrabiribila, Gastanzulo coadana (Gaztanzulokoadana), Urdanterrieta («en el sacón» dagoela diote), Urquiza (Urkitza edo Urkitzaia, Urquizaia bezala agertzen da 1375ean), Ascarza (Azkartza), Llaurta, Astuya (Astuia), Zurrunbarralde, Galbaliturri.

Euskal izenen letania Izkikoa. Izkitik ekialdera igaroz Korresko mendiak diren Artadoia eta Ikalardoia daude. Artadoia garbi dago artez osatutako basoa dela eta hala da. Ikalardoia, berriz, ikalaharrez josita izango ote da?

Izkitik iparraldera Kapildui mendia jaikitzen da. Kapildui kapilez osatutako landareduia izango zen. Eta zer da ba kapil hori? Okarizen, Lautadako ekialdean, badago mendi bat Gabilamendi dena. Kapil(a), gabila. Arabako Lautada eta Mendialdeko hizkeraz, «abillurri» eta baita «abilarri» ere (Kontrastan) deritzate arantza edo elorri zuri landareari (*Crataegus spp.*); «abillurri» edo «abilarri» horiek «ahabi-elorri» konposaketatik ote datoz? Kapil izenera bueltatuz, antzeko edo sinonimo litezkeen gabila, kabila izenak, izen horien erabilpen batzuetan egur multzo edo mota batekin erlazionatuta agertzen zaizkigu. Naturan, elorri edo arantza zuriz osatutako basotxoak (*Crataegus monogyna* zein *Crataegus laevigata*-koak) harizti eta pagadi basoen alternatiba edo laguntzaileak izaten dira. Azken mendeetako espezieen distribuzioan elordiek atzerapen nabarmena izan dute; orain mende batzuk eta ganadua edonondik ibiltzen zenean, elorria nahikoa ondo defendatzen zen bere arantza mingarriak zirela medio; basogintza modernoa sortzen denean, XVIII. eta XIX. mendeetan eta orduetik hona, gizonak baso-basoak nahiago izan ditu, zur eta egurretan ekoizpen handiagokoak direnak, zuhaiznoz betetako basotxoak baino eta elorri asko moztuak izango ziren azken bi mendeetan; horrez gain, baso itxietan, harizti eta pagadietan, azken hauetan batez ere, arbolen itzala lagun txarra da basoko arbola mota nagusia baino tamaina txikiagoa duten espezieen bizitzarako. Baina hala eta guztiz ere, basoa irekitzen zen guneeetan eta larreetan elorriak landare arruntak ziren Kapilduin, baita Gabilamendin ere. Berroztegietak hariztietan Kapilduia toponimoa bi tokitan topatzen dugu eta hor ere elorri zuriak agertzen dira multzoka. Litekeena da ba, nire ustez, gabila, kapil(a) izen hori egurrari lotuta izatea edo espezifikoki elorri zuriari zuzenduta izatea aipatu ditugun Arabako oikonimo hauetan.

Arantza edo elorri zuria (*Crataegus spp.*) hosto polit eta lore ederrekoa da, baina fruitua, gorria eta deigarria izan arren, ez da gozoa gizakiek jateko. Elorri beltzak (*Prunus spinosa* L.), aldiz, lore politaz gain fruitu gozoa ere badakar, aran more-briolet hori, bidondo, landa eta mendietan zehar jendeak gogoz bilatzen duena. Hori dela-eta, elorri izenetik eratorritako toponimoak, gehienak beharbada, elorri zurikoak izango lirateke, elorri beltze-koek aukeran aran izena eraman lezake-eta. Badira, kasu, Arangozo toki-izenak Arriñiz eta Zumeltzun (hau 1740an). Dena dela, Aranduia, Araneta, Arantzeta eta abar elorri zuriko edo beltzeko den zuzen jakiteko tokira joan behar da ea batekoa ala bestekoa den argitzeko. Horrez gain, -h- gabeko grafiapean aran hitza daraman toponimo baten aurrean aurkitzen garenean, haran edo arhan-etik datorren erabakitzeko, dokumentu fidagarriarik ez balego, ingurura begiratu behar dugu arreta handiz. Aran izenak, bere aldetik, Arabako erdaraz bizirik dirau elorri beltzaren fruituari deitze-ko: «el arán» singularrean, «los aranes» pluralean.

Berriro Izkira itzuliz, Markina edo Markiniz herriari dagokion Izki basoaren harizti-pagadian badago gaur egun oraindik Magazarra toki-izena, horrela esandakoa. Magazarra Bagazaharra da, bagoaren -b- letra -m- bezala ahoskatuta. Hor, inguru horretan, Euskal Herriko leku askotan bezala, azpil deritzate *Sorbus torminalis* (L.) Crantz arbolari.

Fitonimia euskalduna Kontrastan luzaro gorde da eta hor agertzen zaigu izen bat, agustai, *Sorbus aria* (L.) Crantz-i deitzeko; espezie honetarako izen arrunta euskaraz hostazurikoa da, hostoen beheko aldea zuria duelako; pagoen ondoan bizi da askotan agustai edo hostazuria eta hego haizea dabilenean eta arbolak hostoz direnean, nabari ikusten dira hostazuriak basoan adaburu zuria dela seinale. Kontrastan bada Agustai leku-izena, hango ur-biltokiarena, alegia. Laminorian ere ezaguna omen zen agustai izen hori. Arluzean ustain eta Apinaiz eta Korresen ustai zeritzaten hostazuriari.

Acer generoaren espezie diferenteei deitzeko bi euskal izen bereziak erabiltzen ziren Kontrasta inguru horretan: azkar eta ihar. Azkar *Acer campestre* L.-ri izendatzeko eta ihar *Acer opalus* Miller-i deitzeko. Azkar izena oso zabaldua dago euskal toponimian Euskal Herrian zehar eta baita honen inguru gertuan, antzeko izen erdaldunak erabiltzen zirelarik (Gaztela, Errio-

xa, Aragoi, Biarno). Ihar eta igar izenak ere euskal toponimian gorde dira (horra hor Igartza, Ihartza eta abar), baina izen arrunta gisa ihar izenetik eratorritako astigarra (asto-igar edo asto-ihar) nagusitu da gero, azkarraren pareko, *Acer campestre* L.-ri deitzeko.

Arbolen artean badago bat bere hostoen mugieraz nabari egiten dena: *Populus tremula* L. espeziea, Araban ikara, lertzun eta zuzun edo susun izenekin ezagutzen zena. Espezie honetan hostoa eta hostoa sostengatzen duen txortena bi plano perpendikularretan zabaltzen dira eta hostoa eta txorteenaren arteko lotura ez da egiten lerro batean zehar, beste espezieetan gertatzen den bezala, puntu soil batean edo ia puntu batean baizik. Hori dela-eta, haize goxoa ibili arren lertxunaren hostoak berehala hasten dira dardaratzen, ikaratzten, eta zuzunak mendian urrutitik nabarmentzen dira. Toponimoetara joz, Arabako Mendialdean bagenuen Ikaraduia bat Musitun, 1732an aipatzen zena eta horrez gain eta bizirik oraindik Zuzuluri Erroetan eta Zunzuri Korresen (Artadoia mendian). Iparraldera bagoaz, hor ditugu Lertzundi Legution, Zuzundui Okoiztan (gaur Susundi esaten dutena), beste Susundi bat Zaraten, Susuneta Letonan, Susubieta Landan. Erribera Goitian eta 1763an, Susuntza toki-izena Anuntzetan aipatzen da.

Gure oihan edo basoetan, huntzaz aparte, liana nabarmenena *Clematis vitalba* L. da. Lianek beti basoaren misterioa gehitzen dute; hori dela-eta, Kontrasta aldean *Clematis* horri bildurri deritzate; Orotariko Euskal Hiztegian beldurre hitza Ultzamakotzat ematen da, «madreselva» landareari deitzeko (gauzak horrela, han *Lonicera periclymenum* L. zuhaixka malguari emango liokete izen beldurgarria). *Clematis vitalba* L. lianari deitzeko Arabako Mendialdeko beste herri batzuetan «birigaza» edo «girigaza» derizkiote.

Kanpezu aldean *Erica lusitanica* L. ilarrazkiari deitzeko «giri» hitza erabiltzen dute; Elgea-Urkilan estilarra edo astilarra izango zen. «Giri» horrek lehengo «girigaza, birigaza» harekin antza baduela ematen du, soinuaren aldetik bakarrik, zeren Botanikaren ikuspegitik nahaste-borraste baten aurrean gintezke antza ahaidetasunean gauzatuko balitz.

Arabako Nerbioi isurialdean, Gaubean eta Kanpezu inguruan, egutere-tan batez ere, *Arbutus unedo* L. zuhaitz txikia usu agertzen da. Mendebaldean «borto» deritzate; Kanpezu aldean, berriz, «burrubiote»; kurioa da

izen hori, hipokoristiko dirudiena. Gernika aldean zuhaitz potolo horri berari gurguxa edo gurguxe izena ematen diote.

Azkenean eta fitonimian zehar egin dugun txango berezi honi amaiera atsegina emateko basoetako lurretan hazten diren fruitu gozoko bi landare xume hartuko ditugu aztergai: fruitu morea duen *Vaccinium myrtillus* L. eta fruitu gorrikoa den *Fragaria vesca* L.. Lehenengoa ahabia da euskaraz eta horrela deritzate Arabako alde euskaldunetan eta «abis» euskarak erdara nahastuz dirauenetan; guztiz marratzekoa da, nire ustez, Gaubean gertatzen dena: mendebaleko eskualde autrigoi horretan «amabias» deitzen diete ahabiei. Holako izen zahar hori oraindik han bizi izatea harrigarria da oso. Marrubi edo mailukiaren kasua ere kontuan hartzekoa da. Mendialdean eta ekialdeko Lautadan marrubia izaten zen landare txipi honen izena; horrela «marrubias» eta «marrubial» toki askotan erabili dira erdarazko solasaldietan esandako eskualde horietan; mendebalderago etorri, eta oraindik Lautadan bertan, Aberasturin hain zuzen, mailuki hasten zen entzuten; gauza bera Gorbeia inguruan; Laudio alderantz joanez gero mailugi eta mailugin barianteak agertzen ziren. Berrito ere eta Gaubean kausitzen garela, «amayetas» izena gordezten da mailugiei deitzeko; «amayetas» izen horrek euskarazko kutsua duela dirudi, baina beste aldetik Kantabrian eta Asturiasen «mayueta» hitza marrubiari deitzeko erabiltzen da, maiatzekoak direla adierazteko-edo.

Hor dabilta izenak bueltaka, izanei itsatsiz izanak azaltzen.

Ikusten dugunez, euskara Araban bere etxean izan da eta da. Izenetan eta izanetan.

Izena, izana, izango dena.

Bibliografia

ARABAKO MENDI ZERBITZUA, 1980, *Arabako Onura Publikoko Mendi Katalagoa / Catálogo de Montes de Utilidad Pública de Álava*. Vitoria-Gasteiz (argitaratugabea).

ARABAKO MENDI ZERBITZUKO ARTXIBOA, 1647-1920, Lagran hiriko mendi komunitate batzuen mugapen eta ordenantzak: *Artekozila* (1647-1725), *Intuzpea-Amextuia* (1647), *Erramutza* (1735-1920) eta *Jaunden* (1760). Vitoria-Gasteiz.

GONZÁLEZ MÍNGUEZ, C., 1977, « La etapa medieval », *historia de una ciudad. VITORIA I, el núcleo medieval*. Vitoria: bankoa, 23-44

GONZÁLEZ SALAZAR, J. A., 2005, *Montaña Alavesa. Comunidades y pastores*. Vitoria-Gasteiz: AFA / DFA, Colección OHiTURA nº 11.

LÓPEZ DE GUEREÑU GALARRAGA, G., 1989, *Toponimia alavesa, seguido de Mortuorios o despoblados y Pueblos alaveses*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 1998 (1956), *Voces alavesas*. Bilbo: Euskaltzaindia, 2ª edición.

MARTÍNEZ DE MADINA SALAZAR, E. eta KNÖRR BORRÁS, H., 2009, *Gasteizko Toponimia II. Malizæxa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

MITXELENA, K., 1955 (1953), *Apellidos Vascos*. San Sebastián: Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, 2ª edición.

MITXELENA, K., SARASOLA, I. ETA BESTE, 1987-2005, *Diccionario General Vasco / Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbao: Euskaltzaindia.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, 1992, *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: RAE, 21ª edición.

RUIZ URRESTARAZU, M.M., 1973, *Especies Forestales Arbóreas en la Toponimia Vasca*. Madrid, E.T.S. de Ingenieros de Montes (doktore tesia, argitaratu gabea).